

ОЈ КОСОВО, ДУШО СРБИНОВА, МЕТОХИЈО, МАЈКО МАНАСТИРА

Путописни записи

Откад су ме прије годину-двје са Филозофског факултета у Косовској Митровици позвали да будем у комисији за одбрану докторске тезе Емилије Реџић, живјела сам у сталном ишчекивању тог путовања. Посљедње мјесеце 2022. године обојили су протести и барикаде Срба са сјевера Косова, па су сва моја јутра почињала читањем вијести са портала „Косев” и „Покрет за одбрану Косова и Метохије”, а „листање” ових портала пратило је и моје одласке на починак. У таквим околностима на факултету није било сједница ННВ-а, па смо и Емилија и ја постале нестрпљиве. Она да коначно одбрани свој докторат, а ја да напоскон видим Косово и Метохију.

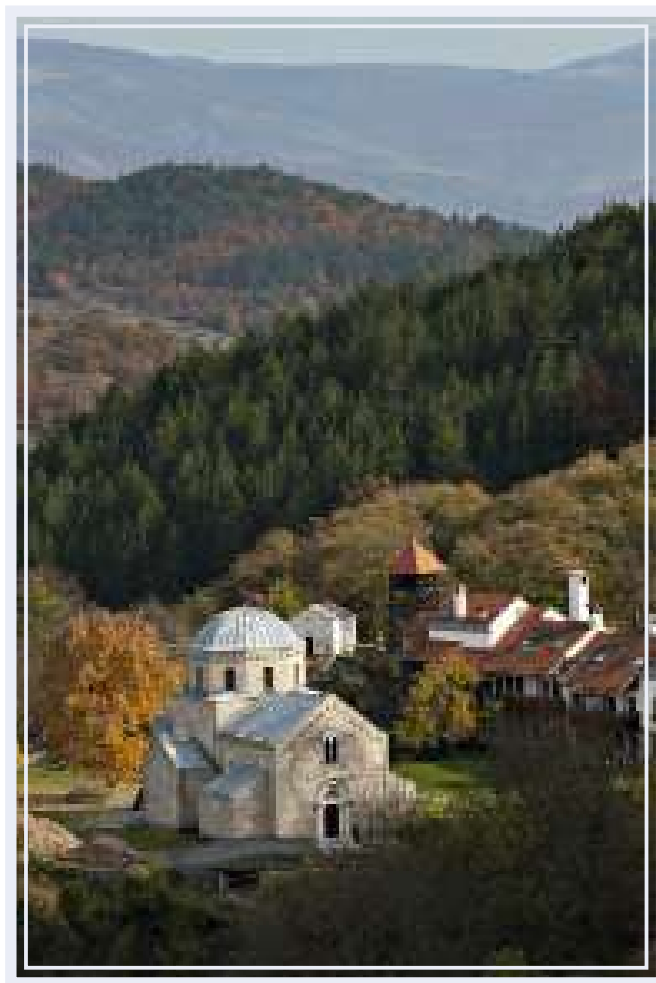
Моја потпуна окренутост епици одредила је и однос према Косову, те су у мојим мислима косовски јунаци увијек били живи (што пред Богом и јесу) и стражарили су на Косову, *врдном судилмишћу*. Отићи на Косово за мене је значило уронити у предно оностраног, срести и Милоша и Лазара и све друге косовске мученике, које сам у посљедње вријеме тако често призивала у молитвама за спас наше свете земље.

Кренусмо на пут у сриједу Крстопоклоне недјеље. Прво наше одредиште био је Обреновац, гдје смо се подружили с кумовима и гдје је Момир добио српску личну карту, неопходну за улазак на Косово.

Дан први: У четвртак ујутро у навигацију смо укуцали БРВЕНИК, име мјесташцета у Рашкој, надомак Косова, гдје у манастиру Градац (грађеном 1277–1282. као задужбина Свете Јелене Анжујске, српске краљице и мајке краљева Драгутина и Милутина), на ободу Парка природе Голија, живи мати Нина са сестринством. Нисмо били код њих пет година и веома смо их се зажељели. На манастирском паркингу дочекале су нас двије веселе кујице, лабрадора Меде није било – послјије нам рекоше да је угинуо у дубокој старости. Ту смо се окријепили преукусним оброком који нам је припремила сестра Ирина и провели неколико сати у пријатном разговору. Након што смо се поклонили иконама у Благовјештенској цркви (рађеној по угледу на Студеницу, чиме је краљица показала приврженост православљу и династији Немањића), Ирина и Фива испратиле су нас до манастирске капије, док је по нама падало нешто што је личило на снијег.

¹ dijana.crnjak@flf.unibl.org

Аутор је редовни професор на Универзитету у Бањој Луци. Бави се синтаксом и дијалекатском лексикологијом српског језика. – Напомена ур.

Слика 1. Манастир Градац.

У навигацију смо потом укуцали КОСОВСКА МИТРОВИЦА, Улица Џона Кенедија (гдје се, бар по Гуглу, налазило наше преноћиште). Рекох Момиру да Албанци своје улице зову по актуелним америчким политичарима и да, мада је Кенеди „из друге приче”, треба да изаберемо неку „српскију” улицу, но он ме, наравно, није послушао.

Ускоро смо на граници, нешто налик на снијег и даље пада, овог пута по возачима који, улазећи на Косово, малени српски грб на својим таблицама прељељују бијелим наљепницама, како би прикрили симбол државе Србије, али и по онима који, излазећи с Косова, те исте бијеле „мрље” одљељују и бацају – најчешће на земљу. Тај приказ могао би се именовати и као Слика прва, јер тако јако утиче на три моја чула: вид се изоштравља, уши заглупљују, а руке желе да згроме Албанца циничног погледа који нам се обратио на лошем српском. Наша таблица им не смета, ништа нас не питају, и поново смо сами на путу ка нашем одредишту. Сјевер Косова или, просто – *Север*. Свуда дуж пута српске заставе. Углавном у поприлично лошем стању, као и куће крај којих су постављене. Али и даље стоје, заставе, кроз до Митровице. (Момир накнадно коментарише да је држава Србија ова поцијепана обиљежја своје државности могла замијенити новим, да не изгледају као да су изашла из стотину битака. Ја пак размишљам о томе како, у ситуацији кад нам се држава тихо цијепа, ове заставе изгледају сасвим адекватно.)

Навигација нас води до табле с натписом MITROVICA – MITROVICE и ми из сумрака (прошло је седам увече) улазимо у град који бљешти, толико да просто иритира очи. Свуда око нас су људи, превише људи, понајвише омладине и дјеце. И свуда су натписи на албанском. Питам Момира гдје ли смо то доспјели, но одмах и одговарам: „Ево наше цркве, биће да смо на добром мјесту.” Ипак, прекопута цркве је џамија, мало напријед још једна, много већа. Пратећи навигацију, убрзо стижемо до моста (оног *преко Ибра, што раздваја народе*) и ја се опет оглашавам: „Добро је, преко моста су наши”, но убрзо схватамо да је мост затворен за аутомобиле, преко њега се може само пјешке. Момир посматра ту ријеку дјеце и коментарише како би само они били довољни да раскрсте са то мало Срба преосталих на Косову. (Чудим се његовом коментару – откад то дјеца јуришају на људе – но већ сутрадан мијењам мишљење.) У недоумици куда даље, стајемо пред једну вулканизерску радњу, коју управо затвара човјек у касним тридесетим, притом разговарајући са пријатељем крај себе. На албанском, наравно. Након што нам на телефонски позив не одговара ниједно од троје наших Митровчана, Момир вели: „Идем да питам овог” и већ је напољу. Даљи разговор тече отприлике овако:

- „Добро вече. Како да дођем до Сјеверне Митровице?”
- „Извините, мој српски није добар, не разумем шта тражите.”
- „Ја сам Србин и тражим Србе. Гдје су овдје Срби?”
- „А, тако. Показаћу Вам. Ићи ћу колима пред вама и даћу вам знак где да скренете.”

Док они разговарају, посматрам ситног младића од неких 16–17 година, који пролази крај њих. Слуша српски и мршти се, загледа и њих и мене, али и крст на нашем ретровизору.

Момир сједа у кола, Албанац ускоро даје знак и ми скрећемо удесно, крај путоказа LEPOSAVIQ. (Натписи на албанском у сјећање призивају Хандкеове „Кукавице из Велике Хоче” – читаоци те књижице знаће о чему говорим.) Ускоро испред нас поново заставе. Момир вели: „Ту смо, ево застава”, но већ смо пред њима и видимо да су јаркоцрвене, са црним двоглавим орлом. Нове. Тек што изговорих да нас је Албанац насамарио, из свег тог бљештавила упадосмо у много сиромашније и мање освијетљено окружење. „Стигосмо до Срба”, велим, и већ ријетке пролазнике питам за Студентски дом бр. 5.

Портир у дому је збуњен, није сигуран да ли ми је резервисана соба. Крај портирнице пролази дјевојка милог лица и, чувши моје име, застаје и смијешу се: „Професорка, добро нам дошли! Ја сам Милица Дејановић, са Одсека за српски језик и књижевност. Веома ми је драго што Вас видим!” Милица проналази собу, потом и паркинг у дворишту Филозофског факултета и на крају скупа идемо у оближњи кафе-ресторан. Док нас двоје једемо прилично укусан рижото са поврћем, а Милица пијучка сок, из разговора сазнајемо да је из Штрпца, енклаве на самом југу, одакле је и Емилија и гдје сутрадан планирамо преспавати. Миличиним родитељима, факултетски образованим, косовске власти уручиле су отказе у вријеме док су она и њени брат и сестра били студенти. Каже да је било прилично тешко неко вријеме, но онда се прво запослила сестра, затим и она и брат. Сада помажу родитељима и вели да је свима добро.

Милица нам прича и то како косовски Срби одустају од косовског завјета и све чешће продају своја имања Албанцима и одлазе у *централну Србију* (ову синтагму наредних ћу дана често слушати). С нескривеним жаљењем додаје како их недуго потом стижу несреће, најчешће смрт њихових ближњих. Ту причу, признајем, узимам с благом резервом. Но, већ нас стиже умор и поздрављамо се, до сутрадан, са својом добром вилом.

Дан други: Ујутро идемо на факултет, чији нас назив „Филозофски факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици” подсјећа на то да су током НАТО бомбардовања наставници и сарадници који су предавали на српском језику протјерани с Филозофског факултета у Приштини, заједно са својим студентима, говорницима српског. Придјев *приврмени*, чије је значење у српском језику „који траје само неко вријеме”, говори сам за себе. Прво одлазимо у библиотеку, гдје уручујемо петнаестак књига које смо с факултета донијели као поклон за њих. Библиотекарка и двојица њених колега радосно захваљују, при чему она говори: „Професорка, хвала Вам од срца! Чули смо да долазите па смо и ми спремили књиге за ваш факултет.” Када угледах двије повелике кутије до врха напуњене књигама, постидјех се.

Потом у ходнику чекамо на сусрет који сам ја иницирала, с неким кога ћу тек упознати јер сам то силно жељела. Ускоро је видим како улази – ситна енергична жена кратке сиједи косе, дјечачки обучена. Рукујемо се, стисак јој је много јачи од мог, њене плаве очи много су продорније од мојих. Митра Рељић – хероина, мученица. У зборници, која професорима служи умјесто кабинета, свечане сале и ко зна чега још, разговарамо прекидани повременим уласцима. Поклања ми своје књиге, до двије ми је нарочито стало. Прва од њих је *С душом на тошове*, за коју у уводној напомени пише да је то „хроника петогодишњег страдања на Косову и Метохији – повест о умореним, сакаћеним, прогањаним, унижаваним, свима који крст голготски већ шест година не посустајући носе. Крик замуклих звона сажежених и порушених српских цркава и манастира”. На насловној страни књиге су врата која могу припадати било којем Србину што је у вријеме о којем говори ова књига (1999–2004) још обитавао у неком од градова на Косову (данас су сви косовскометохијски градови обесрбљени) – у књизи касније поново наилазим на исту фотографију и из натписа испод ње сазнајем да је то унутрашња страна улазних врата стана пјесникиње Даринке Јеврић „након узастопних албанских јуриша и низа интервенција мајстора Симића и Ковачевића”. Док читам забиљешку од сриједи 28. јула 1999: „Јуче су ме сурово напала албанска деца”, сјетих се Момирових ријечи крај моста. Иако друга књига – на чијој је насловној страни сломљен надгробни крст – и том фотографијом и насловом *Српска гробља на Косову и Метохији, унишћена споменичка и језичка баштина* донекле говори са чиме ће се читалац срести када је отвори, ипак не најављује толики степен туге која читаоца обузима док гледа фотографије поломљених споменика и спаљених гробова и чита споменичке натписе, неријетко рашчитаване с много труда. Насумице бирам један запис:

*Почива
Вучица Берковића
Спомен гради
јештва Станица
1930. ѓ.*

На 23. страни читам једно од Митриних свједочења: „Преорано гробље у Речанима, у депонију смећа претворено гробље у Којловици, као и у Матичану крај Приштине, у депонију претворено, потом поплочано и тракторима те другом механизацијом притиснуто гробље у Ђаковици, затрто гробље у селу Златаре надомак Приштине, песком

насуто гробље у Великој Реци код Вучитрна... Гробља су најчешће уништавана рушењем и разбијањем надгробника, минирањем и спаљивањем целих гробљанских локација. У појединим местима (...) покојници су ископавани и њихови остаци разбацивани околу.”

Митра и даље систематично прикупља споменичку грађу, припрема нову књигу. У овом изузетно важном и опасном послу држава Србија никад јој није пружила помоћ – ни институционалну ни новчану. На разстанку је дуго грлим, уз наду да ће је Господ подржати у науку да претраје на светој косовској земљи.

Емилијина одбрана пролази у најбољем реду. Ту је неколико колега (уознајем предивне Сању, Југославу и Душана), али и мајка, мужевљеви родитељи, родбина. Све тече с пуно топлине – и ментор и чланови комисије воле Емилију и њену несвакидашњу срчаност. Коначно, данас је 17. март, деветнаеста годишњица великог погрома, и радосни смо што се на тај дан догађа нешто велико и лијепо. Једино је Емилијина мајка тужна, на њеном је лицу огромна сјенка. Ускоро сазнајем и зашто. Емилијин отац, дугогодишњи успјешан привредник, морао се склонити у централну Србију јер су косовске власти расписале потјерницу за њим. Разлог: предузећем је управљао по законима земље Србије.

Након ручка крећемо ка Штрпцу, а договор је да свратимо у Грачаницу. Вози нас чика Добри, који каже да је вјероватно једини преостали радник ДБ-а у Метохији. Зато ријетко одлази из Штрпца – углавном пут Ниша, да посјети кћерку и унуке. Но, и тада настоји да се врати за вида. Ако ништа друго, ноћу албанска дјеца могу бацати камење на његова кола. Да би појаснио своју бојазан, помиње недавне пресуде потпуно невиним људима и увјерење како је сваки Србин оптужен на Косову – унапријед осуђен.

Већ смо у Грачаници. Чика Добри и професор Голуб Јашовић, који путује с нама, коментаришу куће крај пута: „Ова је албанска, велика је и нова. За ову одмах знаш да је српска – мала је и пропала. Овде су све куће биле српске, сад Срби све више продају...”

Отварамо манастирску капију и улазимо у пространо двориште. Пред нама на чистини црква, као да је спуштена с неба. Стојимо збуњени пред тим приказом.

Слика 2. Манастир Грачаница.

Послије се сјетих да сам читала о народном предању по којем се краљу Милутину пред битку на ријеци Грачанки у сну јавио анђео Господњи, рекавши му да, у знак благодарности због побједи коју ће извојевати, подигне цркву чији ће му се облик приказати. *Пробудивши се, краљ је на небу угледао бели облак који је имао облик цркве. Пошто победи у том боју, одмах позва најбоље мајсторе-традишеле и нареди им да зајочну градњу небесне цркве.* Грачаничка црква, посвећена Успењу Пресвете Богородице, завршена је 1321, као посљедња од 42 Милутинове задужбине, које је за исто толико година владавине подигао од Београда, Солуна и Барија до Јерусалима и Цариграда.

Улазимо у цркву, таман пред почетак великог повечерја. Након службе имамо мало времена да погледамо унутрашњост. Зидове красе предивне фреске, многе из времена око 1321, одлично сачуване и недавно брижљиво очишћене. У унутрашњој припрати приказана је усправна лоза Немањића, са 16 портрета. (Представе лозе Немањића касније ћемо видјети и у Дечанима, Пећкој патријаршији и Студеници.) У десној капели поред олтара, испод фреске Светог пророка Илије, на зиду је рашком редакцијом српскословенског исписана Милутинова даровна повеља, која почиње обраћањем Цару царева и Господару господара, који је побиједио смрт и апостолима се приказао у свјетлости на гори Тавору, као и Пресветој Богородици за помоћ на Страшном суду. При изласку застајемо код портрета краљевског пара: Стефана Уроша II Милутина и Симониде Палеолог, кћерке византијског цара Андроника II.

*Ископаше ти очи, лепа слико!
Вечери једне на каменој њлочи,
Знајући да ја шаг не види нико,
Арбанас ти је ножем избо очи.*

Вече је пало и ми хитамо ка крајњем одредишту. Све оно што ћемо видјети дуж тих шездесетак километара ауто-пута може се окарактерисати као Слика друга. Свуда око нас, и лијево и десно, комбинација Њујорка (сједишта међународних корпорација) и Лас Вегаса („града свјетла“). За кога ли су подигнуте све те огромне пословне зграде, је ли могуће да све оне доносе профит?!

Истовремено ураћамо у историју, нашим очима једва видљиву, али опипљиво живу. Пролазимо крај Газиместана, мјеста битке свих батака (до посљедње, армагедонске). У сјећање дозивам стихове деспота Стефана Лазаревића, светог сина светог оца, с натписа на каменом стубу:

*Човече који српском земљом стиућаш,
било да си дошљак или овдашњи,
ма ко да си и ма шта да си,
када дођеш на поље ово,
које се зове Косово,
по свему ћеш угледаши њуно костију мртвих,
ше са њима и камену њрироду,
мене крстозначној као сшеј,
видећеш како њосред поља њуравно сшојим.
Да не ѡроминеш и да не ѡревидиши
као нешто залудно и нишавно,
но молим ше, ѡриђи и ѡприближи се мени, о љубимми,
и размошри речи које ти ѡреносим,*

и из штога ћеш разумети због којег узрока
и како и зашто ја стојим овде,
јер истину ти говорим,
ништа мање од живог,
да ћу вам изнети у суштини све што се збило.
Овде негда бејаше велики самодржац,
чудо земаљско и рица српски,
звани Лазар, кнез велики,
побожности непоколебиви стуб,
доброразумља пучина и мудрости дубина,
отњени ум и заштитник странаца,
хранитељ младих и миловање нишких,
скрбних миловање и утешитељ,
који воли све што хоће Христос,
коме иде сам по својој вољи
и са свима својим безбројним мноштвом,
колико је под руком његовом.
Мужеве добри, мужеве храбри,
мужеве, ваистину, у речи и у делу
који се блистају као звезде светле,
као земља цветовима шареним,
одевени златом и камењем драгим украшени,
многи коњи изабрани и златоседлани,
сведивни и красни коњаници њихови.
Свелечених и славних
као какав добри пастир и заштитник,
мудро приводи духовне јагањце
да у Христу добро скончају
и прима мучења венац и више славе учесници буду.
И тако сложено велико безбројно мноштво
скупа с добрим и великим господином,
добрим душом и вером најтврђом,
као на красну дворану и многомисану храну
на непријатеља се усредише
и праву змију зазише
и умрвише дивљу звер и великог противника
и нештога ада свејаца,
велим Амурата и сина његова,
асидин и тујин пород,
штене лавово и василсково,
па са њима и не мало других.
О чудеса Божијих судбина,
ухваћен би храбри страдалац
безаконим агаренским рукама
и крај страдању добро сам прима
и мученик Христов постаје велики кнез Лазар.
Не посече га нико други, о љубими,
до сама рука штога убице, сина Амуратова,

*И све ово речено сврши се
лећа 6897, индикта 12, месеца 15, у дан уторак,
а час је био шести или седми,
не знам, Бој зна.*

У Штрпцу смо, у Сиринићкој жупи, на сјеверним обронцима снијегом покривене Шар-планине. У најудаљенијој српској енклави на Косову и Метохији, која се први пут помиње 1331. у Повељи Стефана Дечанског као метох манастира Хиландара – нема српских застава. У мотелу гдје ћемо коначити вечерамо, сад већ сасвим пријатељски, с Емилијом и њеном породицом. Емилијин свекар на дијалекту прича о ономе *што некад беше*, уживам слушајући ту моме уху необичну мелодију. Потом се топло опраштамо. Соња, Емилијина мајка, дарује нам ракију и кантицу шарпланинског сира у пресолцу. Питамо хоће ли претећи до Васкрса, вели да хоће и до наредне године.

Пред спавање погледах новости на интернету. На дан великог погрома косовских Срба 2004, Народни музеј Србије, најстарија музејска установа и једна од најзначајнијих државних институција културе, не сјећа се спаљене културне баштине (нпр. Цркве Богородице Љевишке, Милутинове задужбине подигнуте у Призрену 1306/1307), већ обиљежава Свјетски дан спавања: „Припремите пицамицу и најудобнији јастук, недеља свести о значају спавања је почела!”

*Моје љеме сном мртвијем спава,
суза моја нема родитеља,
нада мном је небо затворено,
не прима ми љача ни молишве;
у ад ми се свијет претворио,
а сви људи љаклени духови.
Црни дане, а црна судбино!
О крјавно Српство угашено...*

Дан трећи: У рано јутро 18. марта испред мотела у тишини посматрамо величанствену Шару, свако у својим мислима. (Мени се по глави врте стихови пјесме *Женидба Душанова*: „Кад ја бијох у Шари планини, код оваца дванаест хиљада, за ноћ буде по триста јањаца; ја сам свако по овци познаво...”)

Ускоро долази таксиста, а с њим – Милица! Сачекасмо професора Јашовића и кренусмо пут Светих архангела, Душанове задужбине грађене 1343–1352. Стижемо таман пред Литургију. Док погледом узалуд тражим цркву, уводе нас у зграду с натписом „Душанов народни конак”, гдје се на Литургији окупило неколико десетина поклоника (послије сазнајемо да је већу групу довео свештеник са Жабљака, а с мањом је отац Лука из манастира Карно, код Сребренице). Након Литургије игуман Михаило вели: „Хајде да се фотографишемо напољу, нек се види да смо преживјели 17. март.”

Затим се придружујемо групи поклоника којој сабрат манастира показује манастирски комплекс. На остацима Цркве Светих архангела сачуван је дјелић пода из Душановог доба. Монах нам објашњава да су у подном камену били направљени малени канали у којима је било драго камење – оно је ноћу тако свијетлило као да је унутра дан.

*Цар зида манастир Светих Арханџела,
 На води Бистрици дуј хиљаду хваџа;
 Силни су му стуби од албастра бела,
 Темељи од сребра, зидови од злата.
 Престо Патријархов од ојала; престо
 Царев од рубина, стоји на два звера;
 За десет владика од бисера место;
 Сто кедрових стола за сто калуђера.
 Свуд грчки мозаик и млетачка фреска,
 У окнима страву страве арханџели,
 Из свију сводова мирише и блеска.
 А први пут звона зазвониће трисџа,
 Кад из Цариграда враћи се Цар смели,
 И тешки мач спусти у подножје Христа.*

Слика 3. Поглед на манастирски комплекс из ваздуха (прије крвавог марта 2004): *(горе лијево)* дио обновљеног конака (спаљеног у мартовском погрому); *(горе)* остаци Цркве Св. Николе; *(у средини)* остаци Цркве Св. арханџела; *(десно)* остаци монументалне трпезарије; *(доље)* Остаци улазне куле и обновљени камени мост преко Бистрице.

Манастирски плато с три стране окружен је ријеком Бистрицом, а са четврте, југоисточне, заштићен је оштрим стијенама на чијем је врху утврђење Вишеград. Монах нам прича како су са тих стијена Албанци свакодневно бацали камење на раднике који су од априла до новембра 2004. обнављали југоисточни дио конака, након претходног паљења и рушења манастира у марту 2004, када је оскрнављена и гробница цара Душана.

У манастиру се осјећа живо присуство Светог новомученика Харитона, манастирског сабрата замонашеног 1998. Средином јуна 1999. припадници ОВК спалили су и опљачкали конак, а оца Харитона киднаповали у Призрену. У љето 2000. на једном призренском гробљу пронађено је, а потом и сахрањено, његово обезглављено тијело с видљивим убодима, смрсканом лијевом шаком и лактовима, поломљеним кичменим пршљеновима... Касније је до монаха дошла прича једне муслиманке, која је казивала да је видјела како муџахедини играју фудбал с главом „неког попа са дугачком брадом”. У манастиру памте ријечи оца Харитона неколико дана пред страдање:

„Ја са Косова не одлазим, ни жив ни мртав. Ми нисмо ништа криви, никоме ништа нисмо урадили, ово су наше светиње и немамо се чега плашити.”

Слика 4. Преподобномученик Харитон.

*И када ми душа у невољи шоне,
помози, помози, Свети Харитоне!*

Остављамо Свете архангеле до неке друге прилике (*Дојодине у Призрену!*) и идемо пут Зочишта, надамак Ораховца, још једне српске енклаве у Метохији. У Зочишту је монах Антоније, наш пријатељ из времена кад смо заједно одлазили у Цркву Св. Тројице у Бањалуци. До манастира стижемо кривудавим путићем. Телефонирамо Антонију и он нам отвара манастирску капију. Грлимо се, веома радосни због сусрета. Антоније нас уводи у омање манастирско двориште, у којем је све пуно неке тихе радости. Женско око не може да не примијети уредно покошену траву, цвјетне грмове, рузмарин, лаванду...

Улазимо у цркву да цјеливамо мошти Светих бесребреника Козме и Дамјана, код којих људи свакодневно траже исцјељење, и добијају га по милости Божјој. Стару цркву, саграђену на остацима византијске светиње у вријеме Немањића (најстарији сачувани помен ове светиње је у Повељи Стефана Дечанског из 1327. године), Албанци из села Оптеруша 1999. до темеља су срушили експлозивом. Убрзо их је стигла казна Божја: сви чланови породице оних који су јуришали на светињу недуго потом су поумирали – остао је само један потомак, да свједочи о сили Божјој. Када су се монаси вратили у манастир, на згаришту су нашли три иконе: Исуса Христа, Мајке Божје и Светих врача. Ова посљедња била је преломљена на два дијела, но трудом рестауратора попримила је стари изглед. И опет чудотвори, исцјељујући и душу и тијело оних што јој с вјером прилазе, без разлике – Србе, Роме, Албанце... Да, Албанци поново траже помоћ у светињама које су рушили.

Бочни улаз у цркву (која је по облику готово идентична претходној, чији је камен и коришћен за поновну градњу) наткриљује стара винова лоза: спаљена је у пожару, но живот у њој није утихнуо – послије неког времена почела је опет да расте и даје плодове.

Слика 5. Манастир Светих врача Козме и Дамјана у Зочишту.

Монашко гробље у порти манастира уништано је од 1999, а у погрому 2004. докончано. Обновљено је заједно с обновом манастира: монасима су подигнути нови крстови, а стари су остали да свједоче о звјерству њихових рушитеља.

Слика 6. Монашко гробље манастира Зочиште.

Свједочанство о потпуном уништавању манастира јесу и неколике црнобијеле фотографије које су монаси поставили на видно мјесто у дворишту. На то су се одлучили након учесталих посјета представника косовских културних институција, који су странцима што са њима обилазе косовске светиње сваки пут без имало стида причали како је манастир 1999. и 2004. остао нетакнут. Призори са фотографија јасно говоре о томе колики је степен мржње испољен приликом затирања нашег историјског и културног наслеђа. У пламену и пљачки нестало је оно што је претрајавало вијековима.

Монаси живе у непосредном албанском окружењу, Срба у Зочишту више нема и готово ништа не указује на то да их је ту икада и било:

*Звоне звона, невера их слуша,
Крсти нам ломе, где ли ће им гуша.
Звоне звона кроз нему шмишину,
Мили Боже, услиши истину.*

Поново слушамо о томе како Срби (овог пута из оближње Велике Хоче) продају своја плодна метохијска имања и одлазе. Њихову земљу радо би купили Срби који остају, али ови први с њима и не разговарају о томе јер Албанци много боље плаћају. Када рекоше да многим та продаја није издобрела, сјетих се Миличиних ријечи. Тако је, веле, једнога – тек што је продао земљу и сјео с друштвом у кафану – изненада угризо пас, што је за последицу имало смрт тог несрећника. У другом случају син продавца напрасно је умро неколико дана након што је купопродаја обављена.

Брат Антоније води нас у манастирску трпезарију да се окријепимо. Након веома укусног obroка, спреманог са много љубави, враћамо се у ладару, гдје разговарамо с архимандритом Стефаном, игуманом ове свете обитељи, човјеком у чијим се очима небо смије (касније сазнајемо да су се те очи много пута сретале са очима смрти, но Господ га је сваки пут спасавао). Гледајући га, размишљам о томе колико је овом народу уз овакве светиње и монахе који у њима обитавају много лакше да претрпи рат између Добра и Зла, који је на Косову и Метохији видљивији него игдје.

Отац Стефан потом Милици и нама код моштију светитеља чита молитву за здравље и помазује нас светим уљем. Затим се, с рукама пуним дарова и благослова, опраштамо од њих, са жељом да што прије поново будемо овдје, на мјесту гдје се сила Божја тако јасно осјећа. Позивају нас да дођемо на неколико дана, Антоније каже да ће нас водити у Ђаковицу мати Теоктисти, игуманији Храма Преображења Господњег (из чије порте није изашла од мартовског погрома); он живо вјерује да њене молитве чувају Косово и Метохију.

Сљедеће наше одредиште је Манастир Високи Дечани – грађен 1326–1335. као задужбина краља Стефана Дечанског, довршен трудом његовог сина, цара Душана.

Због изузетно непријатељски настројеног албанског окружења, манастир све ове године чувају снаге КФОР-а. Тренутно су ту Хрвати, који нам на улазу у манастирско двориште траже личне карте. Пролазимо кроз капију и пред нама је највећа и највиша сачувана средњовјековна српска црква, посвећена Вазнесењу Господњем. И овај храм саздан је по узору на Немањину Студеницу – као и Милутин, кад гради Бањску, и Стефан Дечански поштује у Градцу уобличену замисао о подражавању династичком маузолеју.

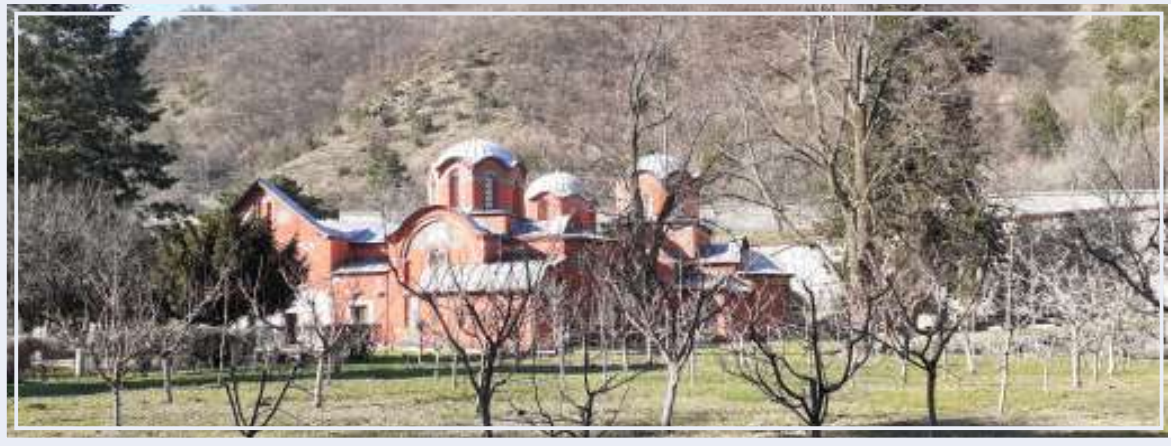
Слика 7. Манастир Високи Дечани.

Све је овдје величанствено: архитектура, скулптурални украси, добро сачуване фреске, али највредније од свега јесу мошти оснивача – Светог великомученика краља Стефана. Поклањамо им се, тихо узносећи молитве Творцу. Цјеливамо и мошти Свете Јелене Дечанске, краљеве сестре, којој приписују чудо што се догодило када су Турци на самом крају 17. вијека покушали да Дечане претворе у ђамију. Из гробница је тада сукнуо висок пламен и Турци су се у страху разбјежали, одуставши од свога наума.

У манастирској продавници је поприлична гужва, дошли су туристи из Будимпеште. Када један од њих започе разговор са мном, Момир, ничим неизазван, рече да је Косово Србија. Мађар, мрштећи се, одговори: „It isn't my business!” Сада већ морадох бранити мужа, па му благо рекох: „Када човјек дође на Косово и Метохију и види све ове светиње, нема никакве дилеме чија је ово земља.”

Отац Петар, сабрат манастира, позива нас да се окријепимо у манастирској трпезарији, но ми хитамо пут Пећаршије јер професор Јашовић жури да у 17 ч. у Косовској Митровици ухвати аутобус за Крагујевац.

На улазу у Пећку патријаршију легитимише нас полицајац Албанац (манастир је од 1999. под заштитом – прво војника из састава КФОР-а, а посљедњих десетак година припадника косовске полиције). У великом дворишту доминирају четири цркве. Цркву Светих апостола у трећој деценији 13. вијека подигао је архиепископ Арсеније I, уз њену сјеверну страну архиепископ Никодим 1324. подиже Храм Светог Димитрија, а архиепископ Данило II 1337. са јужне стране двије цркве – прву посвећује Богородици Одигитрији, а другу Светом Николи. У свештеном трону српских архиепископа и патријараха у молитвеној тишини цјеливамо мошти архиепископа из 1219–1346: Светог Саве II, Светог Јевстатија I, Светог Никодима I, Светог Данила Пећког, Светог Јоаникија II (касније први српски патријарх), српских патријараха из 1346–1463: Светог Саве IV, Светог Јефрема I, Светог Спиридона I и других.

Слика 8. Пећка патријаршија.

Прије поласка стижемо да се помолимо пред чудотворном иконом чуварке Пећке патријаршије – Мајке Божје Пећке, коју је, по предању, иконописао Свети јеванђелист Лука у Гетсиманији, крај гроба Пресвете Богородице. Икону, коју народ због њене благодатне љепоте назива и Пећка Красница, у Србију доноси Свети Сава, као благослов цариградског патријарха приликом посвећења за архиепископа српског.

*Вјечност нас милује Кроз Твоје чедно око,
 Сабор свештојећких Отаца рода мога у њему стољује,
 Ти, којој је мачем срце прободено,
 маљу земнога царства скини са душе Лазаревом пошомству,
 благодатном снагом небу га вини из пролазног праха,
 Видовданом просвети му ум,
 костим његове прикуј страху Господњем,
 одроби робље памћењем Његове непрлазне шито из Тебе сјаје,
 Краснице милолика,
 чуварко земље косовске,
 Обновишљко вјечној бојолика у људима и у сваком бићу на земном шару
 шито Бога има за безмјерну мјеру постојања.*

Радуј се, Заштитнице и Спасишљко српског рода крстоносног.

Слика 9. Икона Мајке Божије Пећке.

У Косовској Митровици опраштамо се са професором Јашовићем и сједамо у оближњи кафе-ресторан, да се Немања (таксиста) и Милица окријепе прије повратка за Штрпце. Немања, млад човјек, отац тромјесечне дјевојчице, прича како из Штрпца одлази све више људи, нарочито младих. Када рече да их је остало тек око четири и по хиљаде, Милица се трже и каза како је мислила да их има око седам-осам хиљада (толико их је донедавно било), и да ју је та информација веома забринула. Немања на то вели да је он *у живој више пессимиста*, но *кад је ово у тишању*, онда је *велики оптимиста* – **зна да ће све бити добро**. Грлимо их обоје, обећавамо да ћемо се поново видјети, а своју добру вилу позивамо да нам дође у госте.

Дан четврти: Ујутро се на брзину пакујемо и крећемо на сјевер. Наше одредиште је манастир Бањска – сам помен тог имена у мени буди сјећање на мени најдражег епског лика:

*Нешко бјеше Сирахмићу бане,
бјеше бане у малој Бањској,
у малој Бањској крај Косова,
да шакоја не има сокола.*

Манастирска црква, посвећена Светом архиђакону Стефану, заштитнику свих Немањића, грађена је 1313–1317. као задужбина и гробна црква краља Милутина. Свети краљ Милутин ту је и почивао до Косовске битке, потом су његове мошти преношене – прво у Трпечу па у Неродимље, напосљетку у Софију, гдје се и сада налазе.

Слика 10. Гроб Светог краља Милутина.

Након најезде Агарјана манастир је опустио у другој половини 15. вијека и у рушевинама чекао да га обнови владика Артемије, који је у њега довео младо братство. Народ овог краја живо памти владичину бесједу на Светог архиђакона Стефана 2003. године, његову радост због народног сабрања на Светој Литургији, првој послје пет стотина година, и жељу да Бањска „постане место где се Бог слави и где се Бог јавља”. Своме слуги што *умрије туђним изгнаником* Господ је ту жељу испунио: на Литургији седамдесетак људи, углавном младих или брачних парова са дјецом. У њиховим очима тражим ријечи једне Снежане што су до мене стигле као суза: „Владика је остао у срцима људи на Косову, посебно сада, када гледа на свој народ из неког другог света – по Светој Косовској Земљи свака његова суза у бисер се преточила.”

По завршетку службе (на којој се, слава Богу, и причестисмо) придружујемо се осталима у манастирској трпезарији. Потом се народ полако осипа, а Момир прилази игуману Данилу, да му уручи поздраве. Након што још неко вријеме разговарамо, игуман нас позива да нам покаже остатке првобитног храма. С вањске стране олтарског дијела очуван је предивни тесани камен различитих боја (понајвише жућкасте, наранџастоцрвене и сиве), од којег је био изграђен цијели манастир, грађен „на слику Свете Богородице Студеничке”.

Слика 11. Манастир Бањска, остаци првобитног храма.

Игуман, рођени Призренац, образован, рјечит, али и врло миран и благ човјек, показује нам обронке планине Рогозне, куда је некада пролазио каравански пут који је повезивао Босну са Скопљем и Солуном, те Цариград са Дубровником. Потом нас позива да са њим и братијом подијелимо оброк. За столом још мало разговарамо, помињемо срчаност недавно упокојене схимонахиње Макарије из сусједног манастира Соколица, чији обилазак остављамо за неку другу прилику. На расанку нам отац Данило дарује предивну монографију посвећену манастиру и позива нас да будемо њихови гости на манастирској слави. Обећавамо да ћемо поново доћи, надамо се ускоро.

Даљи пут пролази у сабирању утисака. У Рашкој одлучујемо да посјетимо Студеницу, гдје смо већ били 2018. Поново исте импресије: кад човјек ово види, више се не боји смрти. Манастирски комплекс чине четири цркве, од којих су посљедњој очувани само темељи. Велики жупан Стефан Немања 1186. године саградио је Богородичину цркву (посвећену Успењу Пресвете Богородице), а потом и Цркву Светог Николе; Краљеву цркву (посвећену Св. Јоакиму и Ани) градио је краљ Милутин.

Слика 12. Манастир Студеница.

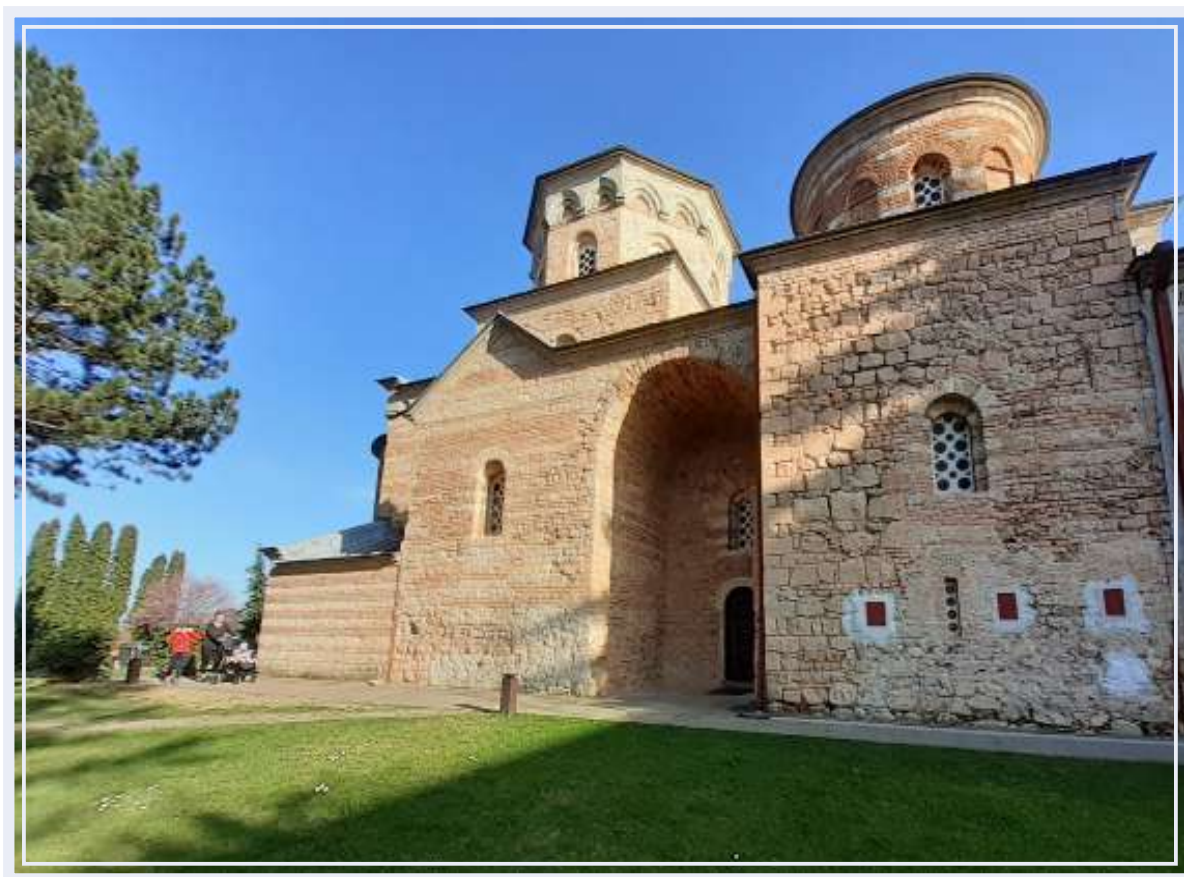
А кад гледаше подизање храма Пресвете, овај мој господин свети, верујте ми, о господо и браћо, да сам видео како се његов ум диже у висину као неки небојарни орао, који је држан на земљи везан узама железним, па се исцрпао и у висину узлетио да дође до онога бесмртнога и светога источника и да види хлад божанственога града Вишњеј Јерусалима, чији, уистину, постоје грађанин.

У Богородичиној цркви цјеливамо мошти три генерације Немањића: Светог Симеона Мироточивог (родоначелника династије), Преподобне Анастасије (велике жупанице и мајке Светог Саве), Светог Стефана Првовјенчаног (Савиног брата и првог српског краља) и краља Стефана Радослава (сина Стефана Првовјенчаног). И овог пута застајемо пред љепотом фресака, нарочито пред Распећем Христовим (1207), на којем су уз распетог Христа приказани и Пресвета Богородица, Свети апостол Јован и жене мирносице.

Слика 13. Фреска Распећа Христовог.

Пут нас потом води до *црвене Јосифе Жиче*, симбола оснивања српске државе, аутономије српске цркве и националног идентитета.

Слика 14. Манастир Жича пред рестаурацију фасаде.

Краљ Стефан Првовјенчани подигао ју је 1221. и посветио Вазнесењу Господњем. Током средњег вијека у Жичи су устоличавани епископи, али и крунисани краљеви из династије Немањића – њих седморица:

*Корачаш седмовраћа
у праћњи свој женика сунца
ио зрелим шаласима жића.*

Клепало удара на вечерњу службу, но излазимо из цркве након што цјеливамо иконе.

Пред нама је дуг пут до *куће*, ако се одлазак са Косова може назвати повратком кући. Путујемо веома благодарни Господу што нам је дао да видимо и цјеливамо распету и свету српску земљу и њене светиње. Срећни смо што смо упознали много дивних и срчаних људи – и мирјана и монаха. Прегужни смо што су Косово и Метохија поново у рукама безбожних Арнаута. Надамо се, не задуго.

Свети Саво Српски, Свети Стефане Дечански, Свети царе Лазаре, Свети Јоаникије Девички, Свети косовски мученици и сви Свети из рода српског, молите милостивог Господа да чува српско Косово и Метохију!